

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА ИЧКИ АУДИТНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ

Турдибоева Мохигуль
Музаффар қизи

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси магистранти

Annotatsiya

Ушбу мақолада тижорат банкларида ички аудитни самарали ташкил этиш ҳамда Ўзбекистон тижорат банкларида ички аудит тизимини ташкил этишнинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилинади ва АҚШ ҳамда Европа мамлакатлари тажрибалари билан таққосланади. Илмий таҳлил статистик маълумотлар, жадвал ва расмлар асосида амалга оширилди.

Kalit so'zlar

Ички аудитнинг асосий функциялари, банклар, хатарлар, иқтисодиётнинг ўсиш суръатлари, молиявий сектор, халқаро стандартлар.

Кириш

Тижорат банклари миллий иқтисодиётда муҳим роль ўйнайди. Улар нафақат молиявий ресурсларни жамлайди ва қайта тақсимлайди, балки инвестиция жараёнларига ҳам таъсир кўрсатади. Банк тизимининг барқарорлиги ва самарадорлиги тўғридан-тўғри иқтисодиётнинг ўсиш суръатларига боғлиқ. Шу боис, банкларда ички назорат ва ички аудит тизимини самарали йўлга қўйиш давлат молиявий хавфсизлигининг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Ички аудит тизими банк фаолиятидаги хатарларни эрта аниқлаш, уларнинг молиявий барқарорлиги ва шаффофлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Замонавий шароитда тижорат банкларидаги ички аудит нафақат ҳисоб-китобларни текшириш билан чекланиб қолмай, балки корпоратив бошқарув, риск-менежмент ва стратегик қарор қабул қилиш жараёнларида ҳам фаол иштирок этмоқда.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда молиявий секторни либераллаштириш, давлат улушини қисқартириш ва хусусий капитални жалб қилиш жараёнлари кучайди. Бу жараёнлар ички аудит тизимини янада самарали ташкил этиш заруриятини кучайтирмоқда. Шу билан бирга, ривожланган мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва уни маҳаллий шароитга мослаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу мақолада Ўзбекистон тижорат банкларида ички аудит тизимини ташкил этишнинг ҳозирги ҳолати таҳлил қилинади ва АҚШ ҳамда Европа

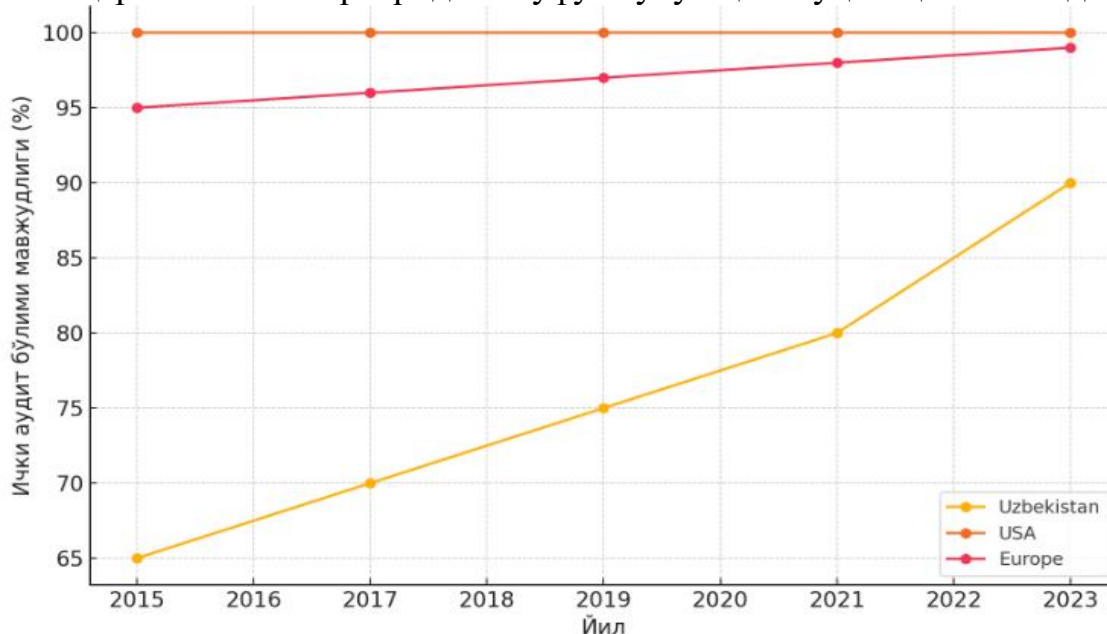
мамлакатлари тажрибалари билан таққосланади. Илмий таҳлил статистик маълумотлар, жадвал ва расмлар асосида амалга оширилди.

Ички аудит — бу ташкилотнинг барча фаолият йўналишларини баҳолаш ва таҳлил қилиш жараёни бўлиб, у ташкилот мақсадларига эришиш самарадорлигини оширишга қаратилган. Ички аудит нафақат молиявий ҳисоботларни текширади, балки операциялар самарадорлиги, хавфларни бошқариш тизими ва қонунчиликка риоя этилишини ҳам баҳолайди.

Халқаро стандартлар ички аудит фаолиятини самарали ташкил этишда муҳим ўрин тутди. Масалан, Institute of Internal Auditors (IIA) томонидан қабул қилинган International Professional Practices Framework (IPPF) ички аудит учун асосий методологик ҳужжат ҳисобланади. Шунингдек, COSO (Committee of Sponsoring Organizations) ва Базель қўмитаси кўрсатмалари ҳам банклар учун муҳим аҳамиятга эга.

Ички аудитнинг асосий функциялари қуйидагилардан иборат: молиявий ҳисоботлар ишончлилигини таъминлаш, хатарларни баҳолаш ва назорат қилиш, ички назорат тизимини такомиллаштириш, корпоратив бошқарув самарадорлигини ошириш. Ривожланган мамлакатларда ички аудит банкнинг стратегик қарор қабул қилиш жараёнининг ажралмас қисмига айланган.

Шу боис, Ўзбекистон банклари учун ички аудит тизимини халқаро стандартларга мос равишда йўлга қўйиш нафақат банкнинг барқарорлиги, балки унинг халқаро молия бозорларидаги нуфузи учун ҳам муҳим ҳисобланади.

1-расм. Тижорат банкларида ички аудит бўлимлари мавжудлиги¹

Ўзбекистонда сўнгги ўн йилликда банк тизимида туб ислохотлар амалга оширилди. Давлат улушига эга йирик банклар сони қисқарди, хусусий ва хорижий капитал иштироки кенгайди. Бу жараёнда ички аудитнинг аҳамияти ортиб, унга бўлган талаб янада кучайди.

Бугунги кунда республикаимиздаги тижорат банклари сони 35 тага етган.

¹ Ўрганилган давлатлар Марказий банклари маълумотлари асосида тайёрланди.

Мамлакатимиз тижорат банкларида ички аудит бўлимлари мавжудлиги кўрсаткичи 2015 йилга нисбатан 65% дан 90% гача ошган. Бу ҳолат Ўзбекистон банкларида ички назорат тизими изчил ривожланаётганини кўрсатади.

Ўзбекистон Марказий банкининг ҳисоботларига кўра, ички аудит тизимидаги асосий муаммолар қуйидагилардан иборат: кадрлар етишмовчилиги, замонавий ахборот технологияларидан етарлича фойдаланилмаслиги ва корпоратив бошқарув маданиятининг паст даражада эканлиги. Шу билан бирга, Жаҳон банки ва Халқаро валюта жамғармаси тавсияларига мувофиқ, ички аудитни риск-менежмент тизими билан чамбарчас боғлаш зарур.

Умумий қилиб айтганда, Ўзбекистонда тижорат банклари ислохотлари жараёнида ички аудитнинг аҳамияти ошиб бормоқда. Бу эса келгусида ички аудитнинг халқаро стандартларга мувофиқ йўлга қўйилиши учун замин яратади.

АҚШ ва Европа мамлакатларида ички аудит тизими тижорат банклари учун мажбурий ҳисобланади. Масалан, АҚШда Federal Reserve ва Office of the Comptroller of the Currency (ОСС) талабларига кўра, ҳар бир банкда ички аудит бўлими мавжуд бўлиши шарт. Европа Иттифоқида эса Европа Марказий банки (ЕЦВ) томонидан ички назорат ва аудит бўйича қатъий меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган.

Статистик маълумотларга кўра, АҚШда банklar сони 2015 йилда 5,300 тани ташкил этган бўлса, 2023 йилга келиб 4,600 тагача қисқарган. Европа мамлакатларида эса банklar сони 2015 йилда 6,500 та бўлган бўлса, 2023 йилда 5,600 тага тушган. Бироқ, ички аудит бўлимлари мавжудлиги кўрсаткичи 100% га яқин.

Ривожланган мамлакатларда ички аудитнинг вазифалари молиявий ҳисоботларни текширишдан ташқари стратегик менежмент, киберҳавфсизлик ва инновацион технологиялардан фойдаланиш жараёнларини ҳам қамраб олади. Deloitte ва PwC ҳисоботларига кўра, ички аудит банklar учун рақамли трансформациянинг муҳим омилига айланган.

Шу сабабли, Ўзбекистон банклари учун АҚШ ва Европа тажрибасини ўрганиш жуда муҳим. Хусусан, ички аудитни корпоратив бошқарувнинг ажралмас қисмига айлантириш ва ахборот технологияларидан фойдаланишни кенгайтириш зарур.

Юқоридаги статистик маълумотлардан кўриниб турибдики, АҚШ ва Европа банклари сони қисқариб бормоқда, аммо ички аудит бўлимлари мавжудлиги кўрсаткичи доимий равишда юқори даражада сақланиб келмоқда. Бу ҳолат ички аудитнинг банк тизимидаги стратегик аҳамиятини тасдиқлайди.

Ўзбекистонда эса 2015–2023 йиллар давомида банklar сони нисбатан барқарор қолган, аммо ички аудит бўлимлари мавжудлиги кўрсаткичи кескин ўсган. Демак, ислохотлар жараёнида ички аудит тизимида сифат жиҳатидан ўзгаришлар кузатишган.

Таққослама таҳлилдан шу нарса маълум бўладики, Ўзбекистон банклари ҳозирча ривожланган мамлакатлар даражасига етмаган бўлса-да, ислохотлар натижасида ички аудитнинг корпоратив бошқарувдаги ўрни тобора кучаймоқда.

Статистик маълумотлардан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда ички аудит бўлимлари мавжудлиги 65 % дан 90 % гача кўтарилган бўлса, АҚШ ва Европада

бу кўрсаткич деярли 100 % га яқин. Шу билан бирга, банклар сони АҚШ ва Европада қисқариб бориши, ислохотлар ва консолидация жараёнлари билан боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистон банк тизимида ички аудитнинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Ривожланган мамлакатлар тажрибаси эса, ички аудитни самарали ташкил этиш молиявий барқарорлик ва корпоратив бошқарувнинг асосий омили эканлигини исботлайди.

Ўзбекистон банкларида ички аудит самарадорлигини ошириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз:

1) Ички аудит тизимини халқаро стандартларга (ИА, COSO, Basel) мос равишда ташкил этиш;

2) Кадрлар малакасини ошириш ва ихтисослаштирилган аудиторларни тайёрлаш тизимини кучайтириш;

3) Ахборот технологияларидан кенг фойдаланиш, жумладан рақамли аудит ва автоматлаштирилган таҳлил тизимларини жорий этиш;

4) Ички аудитни риск-менежмент ва корпоратив бошқарув билан чамбарчас боғлаш;

5) Давлат органлари томонидан банкларда ички аудит фаолияти устидан самарали назоратни таъминлаш.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда ички аудит тизимини ривожлантириш банклар барқарорлиги ва молиявий хавфсизлигини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этади. АҚШ ва Европа тажрибаси эса ички аудитнинг нафақат назорат функцияси, балки стратегик бошқарув ва рақамли трансформациядаги ролини ҳам кўрсатиб бермоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. (2015–2023). Йиллик ҳисоботлар. <https://cbu.uz>

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази. (2022). Молия бозорида ислохотлар таҳлили.

3. The World Bank. (2021). *Financial Sector Reform in Uzbekistan*. Washington, DC: World Bank Group. <https://worldbank.org>

4. International Monetary Fund (IMF). (2022). *Uzbekistan Financial System Stability Assessment*. Washington, DC: IMF.

5. The Institute of Internal Auditors (IIA). (2017). *International Professional Practices Framework (IPPF)*. Florida, USA.

6. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). (2013). *Internal Control – Integrated Framework*. COSO, USA.

7. Basel Committee on Banking Supervision. (2015). *Guidelines on Internal Audit Function in Banks*. Bank for International Settlements.

8. European Central Bank (ECB). (2015–2023). *Report on Financial Structures*. Frankfurt: ECB. <https://www.ecb.europa.eu>

9. Federal Reserve System. (2015–2023). *Annual Reports & Banking Statistics*. Washington, DC: Federal Reserve. <https://federalreserve.gov>

10. Deloitte. (2020). *The Future of Internal Audit in Banking*. Deloitte

Insights.

11. PwC. (2021). *Internal Audit in Financial Services: Evolving Practices*. PwC Research.

12. OECD. (2019). *Corporate Governance and Internal Audit Practices in Financial Institutions*. Paris: OECD Publishing.